

Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties

Jenny de Jong Gierveld¹⁾ en Jan Latten²⁾

Met gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003 van het CBS en panelgegevens uit de Netherlands Kinship Panel Study kan worden aangetoond dat duurzame latrelaties vooral een optie zijn voor middelbare tot wat oudere personen die een echtscheiding hebben meemaakt, in een stedelijke omgeving wonen en al enkele jaren ervaring hebben met een latrelatie. Een fors toenemend aantal ouderen, een toenemend aantal gescheidenen en meer mensen in een stedelijke omgeving zullen een positief effect hebben op het aantal latrelaties in Nederland. Alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen die in eerste instantie voor een latrelatie kiezen, zien zo'n relatie vaker als overgangsfase.

1. Inleiding

Relaties waarin de partners niet samenwonen op basis van een '7 dagen per week, 24 uur op 24 uur' arrangement, worden ook wel latrelaties (living apart together) genoemd. Het is één manier waarop mensen vorm geven aan een partnerrelatie. Levin (2004) omschreef deze leefvorm als 'a couple that does not share a home. Each of the partners lives in his or her own home in which other people might also live. They define themselves as a couple and they perceive that their close surrounding personal network does so as well'. De woorden partner en 'couple' verwijzen daarbij impliciet naar sociale en emotionele relaties tussen mannen en vrouwen die potentieel ook een seksuele component kennen en worden omschreven als 'marriage-like relationships' (Levin, 2004).

In CBS-statistieken worden paren gedefinieerd op basis van samenwonen, in casu het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Paren die niet samenwonen behoren tot twee verschillende huishoudens.

Latrelaties zijn een vertrouwde en al sinds mensenheugenis herkenbare leefvorm in ons land, vooral onder jongvolwassenen. Het betreft dan de variant waarbij jonge mensen nog bij de ouders thuis wonen of inmiddels zelfstandig alleenwonen en een partner hebben die elders

woont. Vroeger werd de verbintenis zonder samenwoning doorgaans bekrachtigd door een verloving of door in ondertrouw te gaan. Tegenwoordig komen latrelaties ook frequent voor in oudere leeftijdsgroepen, veelal mannen en vrouwen die gescheiden zijn of hun partner door de dood hebben verloren, vervolgens een partnerrelatie realiseren, maar niet samenwonen met deze partner. Volgens Latten (2004) valt de kern van dit laatste type latrelatie te omschrijven als een poging van alleenstaanden of alleenstaande ouders een formele situatie van een huishouden zonder partner te handhaven en daarnaast toch een relatie te onderhouden zonder enige formalisering van de relatie.

Niet alle mensen die een latrelatie hebben, hebben dezelfde toekomstplannen met deze relatie. Een deel van de latpartners ziet de latrelatie als een overgangsfase en wil op kortere of wat langere termijn gaan samenwonen of trouwen, een ander deel zal deze leefvorm duurzaam willen doorzetten (De Graaf en Loozen, 2006; Loozen en Steenhof, 2004). Deze groep duurzame latrelaties is recent beschreven voor Nederland (De Jong Gierveld, 2004), Duitsland (Schneider en Ruckdeschel, 2003), Engeland (Haskey, 2005), Zweden (Ghazanfareon Karlsson en Borell, 2005) en Canada (Milan en Peters, 2003). Behalve schattingen van de omvang van deze categorie en eerste uitkomsten van kwalitatief onderzoek naar de motieven achter de keuzes voor de duurzame latrelatie (Davidson, 2002; De Jong Gierveld en Peeters, 2002; Trost, 2003) is nog vrij weinig bekend over de meer specifieke achtergrondkenmerken van deze groep.

In dit artikel zullen we daarom nader ingaan op een aantal karakteristieken van latpartners in het algemeen en duurzame latpartners in het bijzonder. We gebruiken daarbij onder meer gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003 van het CBS (OG 2003). Uit dit onderzoek zijn gegevens beschikbaar over mensen die op het moment van onderzoek een latrelatie hadden. Daarnaast is ook bekend wat hun intenties waren voor de toekomst. Daarmee kunnen we nagaan wat de kenmerken zijn van de mensen die deze leefvorm wenselijk door te zetten.

Niet alle intenties tot bepaald gedrag worden gerealiseerd. Om prospectief na te gaan welke latrelaties inderdaad over langere termijn worden onderhouden, hebben we gebruik gemaakt van panelonderzoek. In dit geval zijn aanvullende analyses verricht op gegevens van twee onderzoeksronden (2002/2004 en 2006/2007) uit de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)³⁾ (Dykstra et al., 2005). Daarmee kan worden vastgesteld welke mensen met latrelaties tijdens de eerste ronde nog met dezelfde partner een latrelatie hebben in de tweede onderzoeksrunde.

2. Onderzoekskader

Sociaaldemografische trends die zich hebben gemanifesteerd vanaf omstreeks 1965/1970, hebben significante

¹⁾ Jenny de Jong Gierveld is emeritus hoogleraar, Faculteit Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam en Honorary Fellow aan het NIDI, Den Haag. E-mailadres: gierveld@nidi.nl.

²⁾ Jan Latten is hoogleraar demografie aan de Universiteit van Amsterdam en als onderzoeker en woordvoerder verbonden aan het CBS, Den Haag.

³⁾ De Netherlands Kinship Panel Study is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, het NIDI, de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam en de Tilburg Universiteit.

wijzigingen aangebracht in de manier waarop wij ons leven vormgeven. Liefbroer en Dykstra (2001) wijzen onder andere op de volgende veranderingen in de levensloop: jonge mensen verlaten op steeds jongere leeftijd het ouderlijk huis, aanvankelijk om vanuit het ouderlijk huis te trouwen, later ook om eerst een tijdje zelfstandig te wonen zonder vaste partner. Door meer echtscheidingen neemt het aantal gescheidenen toe en komt er vaker repartnering op hogere leeftijden voor, en er zijn, gemiddeld gezien, grotere leeftijdsverschillen tussen de partners in een huwelijk of samenwonenrelatie. De toenemende welvaart in ons land, het daarmee gepaard gaande hogere niveau van bestaanzekerheid, het voortgaande proces van emancipatie en de individualisering maakten het mogelijk dat meer en meer mensen financieel in staat zijn een zelfstandig huishouden te voeren en hun leven in te vullen zoals zij dat graag willen, zonder afhankelijk te zijn van een huwelijkspartner. Een van de gevolgen is een toenemende variatie in leefvormen: de zogeheten destandaardisering van de levensloop. Met de variatie neemt ook de tolerantie ten aanzien van alternatieve leefvormen toe, waaronder behalve het alleenwonen en alleenstaand ouderschap ook de latrelatie kan worden gerekend.

Een eerste opvallende verandering is de sterke toename van het aantal mensen dat alleenwoont en zonder partner een eenpersoonshuishouden vormt. De komende dertig jaar zal het aantal mensen dat alleenwoont nog sterk toenemen en zal het verschijnsel vooral vaker worden aangetroffen onder de mannelijke bevolking (Van Agtmaal-Wobma en Van Duin, 2007). Vaak – vooral onder het jongere deel van de bevolking – is dit alleenwonen van tijdelijke aard (De Graaf en Steenhof, 2006), de zogenoemde frictiepartnerloosheid (Liefbroer en Dykstra, 2001). Meer en meer is echter ook het alleenwonen als permanente leefvorm herkenbaar in de Nederlandse samenleving.

Een tweede opvallende uitkomst is dat na 1970 het aandeel eenouderleefvormen is toegenomen, meestal met een alleenstaande moeder als hoofd van deze leefvorm. Ook hier doet zich de vraag voor in hoeverre er sprake is van frictiepartnerloosheid en in hoeverre de betrokken volwassenen de afwezigheid van een partner in het huishouden als een tijdelijke of een permanente fase in de levensloop opvatten.

Volwassenen die alleenwonen, bijvoorbeeld omdat ze nooit een geschikte partner zijn tegengekomen of omdat ze gescheiden zijn of als weduwe of weduwnaar zijn achtergebleven, hebben niet allemaal dezelfde 'statistische' kansen op de partnermarkt (Smeenk, 1998). De vraag is ook of alle categorieën in gelijke mate zoeken. Degenen die ooit gescheiden zijn, gaan vaker en sneller een nieuwe relatie aan dan verweduwden. Gescheiden mannen zijn weer sneller in het aangaan van een nieuwe partnerrelatie dan gescheiden vrouwen (Uunk, 1999). De kansen van vrouwen van 50 jaar en ouder op de partnermarkt zijn relatief slecht. Dat kan te maken hebben met ongelijke aantallen mannen en vrouwen op hogere leeftijd, maar ook met het feit dat mensen die eerder een partnerrelatie hebben meegemaakt in het algemeen erg zorgvuldig zijn in het afwegen van alle voor- en nadelen van een nieuwe relatie. Zij zullen voldoende argumenten

moeten hebben om hun bestaande zelfstandige leven op te geven voor een gemeenschappelijk huishouden en in voorkomende gevallen zullen zij ervoor kiezen alleen te blijven wonen.

Volwassenen die zonder partner wonen, lopen een hoger risico op vermindering van welbevinden. Bekend is dat de levensverwachting samenhangt met het wel of niet aanwezig zijn van een partner (Berkman, 1995), evenals het moment waarop langdurige ziekte optreedt (Cacioppo et al., 2002; Havens en Hall, 2001). Al is de aanwezigheid van een partner geen garantie voor het afwezig zijn van eenzaamheid (De Jong Gierveld et al., ingediend voor publicatie), toch is het zo dat mensen die samenwonen met een partner beter beschermd zijn tegen eenzaamheid dan mensen zonder partner (Allen et al., 2000; Dykstra en De Jong Gierveld, 2004; Wenger et al., 1996). Een latrelatie combineert het voordeel van een eigen zelfstandig huishouden met een verminderde kans op eenzaamheid.

Volgens Ghazanfaraan Karlsson en Borell (2005) wordt deze leefvorm immers gekenmerkt door emotionele intimiteit: 'A primary focus on the satisfaction that emotional closeness and trust in another person can provide'. Genoemde onderzoekers wijzen in dit verband op nog een tweede belangrijk kenmerk van latrelaties: 'The absence of established cultural rules makes boundary work more deliberate, strategic and often experimental'. Met de term *boundary work* wordt verwezen naar het zoeken en garanderen van evenwicht tussen intimiteit en autonomie.

Onder alleenstaanden bestaat dan ook een toenemende belangstelling voor deze leefvorm. Gedurende de periode 1998–2003 is de belangstelling voor een latrelatie onder mannen van 43–52 jaar toegenomen van 30,4 tot 34,0 procent. Voor de alleenstaande vrouwen (43–52 jaar) is dit 52,8 en 56,3 procent.

In *staat 1* is voor de categorie mensen die alleenstaand zijn en die een partnerrelatie hebben of zouden wensen, weergegeven wat de intenties zijn: in de toekomst gaan samenwonen, een latrelatie aangaan, of nog onbeslist.

Staat 1
Alleenstaanden van 43–52 jaar naar relatiewens

Geboorteperiode	Wil gaan samenwonen	Wil een latrelatie	Weet niet	Totaal
	%			<i>abs.=100%</i>
Mannen				
<i>1998</i>				
1945–1949 (48–52 jaar)	42,5	35,0	22,5	80
1950–1954 (43–47 jaar)	48,1	25,9	25,9	81
Totaal (43–52 jaar)	45,3	30,4	24,2	161
<i>2003</i>				
1950–1954 (48–52 jaar)	42,2	35,6	22,2	45
1955–1959 (43–47 jaar)	53,4	32,8	13,8	58
Totaal (43–52 jaar)	48,5	34,0	17,5	103
Vrouwen				
<i>1998</i>				
1945–1949 (48–52 jaar)	24,1	60,8	15,2	79
1950–1954 (43–47 jaar)	37,5	45,0	17,5	80
Totaal (43–52 jaar)	30,8	52,8	16,4	159
<i>2003</i>				
1950–1954 (48–52 jaar)	25,7	59,5	14,9	74
1955–1959 (43–47 jaar)	33,8	53,2	13,0	77
Totaal (43–52 jaar)	29,8	56,3	13,9	151

Bron: CBS, Onderzoeken Gezinsvorming 1998 en 2003.

2.1 Voor het behoud van een zelfstandig eigen huishouden

Een groeiend deel van de bevolking neemt afstand van een partnerrelatie waarbij de start van het samenwonen samenvalt met een formeel huwelijk. Zij geven de voorkeur aan een partnerrelatie die zij zelf, individueel of 'bilateraal' vormgeven in de gewenste gradatie van formalisering en informalisering. Daarbij worden relatievorming en -verbreking sterker als een privé-aangelegenheid beschouwd, waarbij de regulerende overheid zo min mogelijk moet worden betrokken. De latrelatie die niet een voorfase is van samenwonen of huwelijk, kan dan worden gezien als de uiterste vorm van individualisering en informalisering van een relatie (Latten, 2004). Deze vorm is mede mogelijk gemaakt door de grotere financiële onafhankelijkheid van mannen en vrouwen en door drastische wijzigingen in het culturele klimaat van heersende waarden en normen.

Van de partners die een latrelatie hebben, is minstens één partner erop gespitst de eigen woonruimte af te schermen van een continu medegebruik door de partner. Parttime samenzijn is het maximaal toelaatbare. De sleutel van de eigen woonruimte wordt gezien als 'sleutel' tot het behoud van onafhankelijkheid en eigen keuzes inzake de vormgeving van het dagelijks leven. Door het afschermen van de eigen woonruimte wordt tijd en ruimte geschapen om te (blijven) investeren in de eigen bestaande relaties – zoals met (al dan niet) thuiswonende kinderen en vrienden – die men niet wil opgeven voor een (nieuwe) partner (Levin, 2004). De nieuwe partner krijgt zodoende niet de kans om bestaande, waardevolle relaties te bedreigen of te vervangen. De alleenstaande moeder bijvoorbeeld kiest voor haar nog thuiswonende kinderen. In dit verband is het van belang te weten dat nauwelijks de helft van de volwassenen die als kind met een stiefvader te maken kregen, de situatie van toen als 'goed' beoordelen. Een stiefmoeder wordt nog lager gewaardeerd (De Graaf, 2007).

Oudere mensen die geen kinderen meer thuis hebben, kunnen parallelle motieven hebben om ervoor te kiezen niet continu het huishouden te delen met een nieuwe partner. Het samenvoegen van twee huishoudens doet altijd tekort aan het belang dat elk van de partners hecht aan de eigen woonruimte. De eigen woonruimte van oudere mensen wordt door Ghazanfaraeeon Karlsson en Borell (2005) gezien als een 'reservoir van herinneringen' aan het huwelijksleven samen, als de leefruimte die de kinderen zich herinneren – met vaders' vaste plaats – en als de veilige omgeving tijdens de levensfase waarin men zich terugtrekt uit het arbeidzame leven.

Ook in financiële zin kan de eigen woonruimte, net als andere vormen van vermogen of pensioenaanspraken, een betekenis hebben die is gekoppeld aan een vorige relatie. Daarbij kunnen ook financiële belangen van de kinderen in het geding zijn. Voor oudere mensen is de realisatie van een latrelatie, waarin beide partners de eigen woonruimte aanhouden, dan ook een fraaie combinatie om enerzijds te voldoen aan de wens tot intimiteit en anderzijds de wens tot behoud van financiële en sociale onafhankelijkheid met eigen levenskeuzes en respect voor een eventuele overleden partner. De verwachting is dat het

speciaal de vrouwen zullen zijn die het meeste belang hechten aan de eigen woonruimte en aan het afschermen van deze woonruimte ten gunste van voor hen belangrijke relaties met bijvoorbeeld de kinderen. Dit is niet in het minst zo omdat na een scheiding de kinderen meestal bij de moeder blijven wonen, en zij in nogal wat gevallen geen contact meer onderhouden met de vader.

Verder heeft onderzoek uitgewezen dat mensen die kiezen voor een latrelatie een minder traditionele waardenoriëntatie (De Wachter, 2005) en een minder sterke kerkelijke binding hebben (De Jong Gierveld en Peeters, 2002; De Jong Gierveld, 2004).

Op grond van het voorgaande luidt onze onderzoeksvraag: 'Wat zijn de achtergrondkenmerken van mensen die kiezen voor een duurzame latrelatie?' We hebben als hypothesen voor dit onderzoek gehanteerd dat voorkeuren voor latrelaties (met zicht op continuering van deze leefvorm) vaker worden aangetroffen onder mensen die wat ouder zijn, ooit een echtscheiding hebben meegemaakt, inwonende kinderen hebben, en een minder traditionele waardenoriëntatie hebben. Het antwoord op deze vraag is direct van belang voor een beter inzicht in de toekomstige ontwikkeling van het aantal alleenwonenden in Nederland.

3. Onderzoeksopzet

3.1 Gegevens

Gegevens voor deze studie zijn allereerst afkomstig van het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG 2003) van het CBS. Dit onderzoek, dat om de vijf jaar wordt gehouden, heeft plaatsgevonden in de periode februari–juni 2003. Aan dit onderzoek hebben 8 145 mannen en vrouwen van 18 tot en met 62 jaar meegedaan. Doel van het onderzoek was informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en de achtergronden daarvan. Onze onderzoekspopulatie bestaat uit mensen die niet met een partner samenwonen. Van deze mensen kennen we de burgerlijke staat, de partnergeschiedenis, het geslacht en de leeftijd. Aanvullend zijn gegevens bekend over de gewenste toekomstige leefvorm: wensen zij in de toekomst een huwelijk, of willen zij samenwonen of een andere leefvorm realiseren?

We richten ons onderzoek op die mensen die momenteel een latrelatie hebben en die de intentie hebben deze op langere termijn voort te zetten ($n = 123$) én op die mensen die geen partner hebben, maar die een latrelatie als wens hebben ($n = 232$). We vergelijken deze 355 mensen met de partnerlozen die andere wensen hebben, bijvoorbeeld samenwonen of trouwen, of die kiezen voor een leven alleen ($n = 2 089$).

Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van de NKPS-studie (Dykstra et al., 2005) om duurzame latrelaties te identificeren. In de periode oktober 2002 tot januari 2004 zijn face-to-face interviews afgenomen bij 8 161 respondenten van 18 tot 79 jaar. In 2006 en 2007 werd 74 pro-

cent van de respondenten uit de eerste interviewronde opnieuw geïnterviewd, hetgeen informatie opleverde van 6 026 respondenten. We gebruiken de gegevens van 563 NKPS-respondenten die op het moment van het eerste interview een latrelatie hebben gerealiseerd. De panelopzet van de NKPS laat toe om het relatieverloop van deze respondenten te volgen. Van deze groep hebben er 395 opnieuw meegedaan in de tweede ronde. We gaan na in welke opzichten de mensen die hun latrelatie hebben voortgezet, door ons aangeduid als duurzame latrelaties, verschillen van degenen die inmiddels met de betrokken partner zijn gaan samenwonen of de relatie hebben verbroken (transitionele latrelaties).

3.2 Meetinstrumenten

In het OG 2003 en in de NKPS hebben we dezelfde meetinstrumenten voor:

- huidige leefvorm. Op basis van verschillende vragen zijn de respondenten ingedeeld. Mensen die alleen een huishouden vormen, zijn daarbij onderscheiden van de mensen die met anderen een huishouden vormen. Vervolgens is vastgesteld of deze anderen een partner, kinderen, of nog andere personen zijn. Ook is nagegaan of de positie van de respondent te omschrijven was als die van kind in het ouderlijk huis;
- partnergeschiedenis. Op basis van verschillende vragen hebben we de ondervraagden ingedeeld naar het aantal keren dat zij ooit hebben samengewoond met en/of ooit getrouwd zijn geweest met een (andere, voorafgaande) partner;
- ooit gescheiden zijn van een voorafgaande samenwoonpartner, dan wel verweerd;
- aantal biologische en adoptiekinderen;
- aantal biologische en adoptiekinderen dat op het moment van ondervragen in hetzelfde huishouden verblijft als de respondent;
- aantal uren per week dat wordt besteed aan betaalde arbeid;
- opleidingsniveau;
- frequentie van kerkbezoek;
- wonen in een stedelijke dan wel rurale omgeving.

Voor leeftijd hebben we twee principiële verschillende gegevenssets: in het OG 2003 zijn respondenten van 18 tot en met 62 jaar ondervraagd; in de eerste ronde van de NKPS was de leeftijd 18 tot en met 79 jaar. We hebben van beide bronnen de gehele beschikbare leeftijdsrange in het onderzoek betrokken.

Om respondenten te karakteriseren naar attitude ten aanzien van partner- en familierelaties, hebben we in het OG 2003 de beschikking over drie attitude-items. De geconstrueerde schaal loopt van 3 (zeer traditioneel) tot 9 (zeer modern). In het schriftelijk afgenomen deel van de ondervragingen in ronde 1 van de NKPS waren elf attitude-items opgenomen, die een meer progressieve dan wel traditionele visie op het gezin en de verdeling van werk en zorgtaken tussen man en vrouw meten. Met behulp van principale componenten-analyse met Varimax-rotatie werden acht items geselecteerd die het continuüm optimaal weer-

geven. De geconstrueerde schaal loopt van 5 (zeer traditioneel) tot 40 (zeer progressief).

3.3 Onderzoeksprocedure

Na de weergave van de beschrijvende gegevens van de respondenten uit het OG 2003, wordt via loglineaire hiërarchische regressieanalyses nagegaan in hoeverre er significante verschillen bestaan tussen drie typen respondenten: zij die de intentie hebben om de latrelatie voort te zetten, degenen die in de toekomst wensen te gaan samenwonen (of trouwen) met een partner, en respondenten die een toekomst van alleenwonen voor zich zien. Zo kan inzicht worden verkregen in de invloed van achtergrondkenmerken op de gewenste leefvorm.

Om inzicht te krijgen in het feitelijke verloop maken we gebruik van de NKPS. We starten met een aantal beschrijvende gegevens van alle respondenten die in ronde 1 een latrelatie hebben gerealiseerd. Vervolgens differentiëren we deze respondenten naar partnersituatie in ronde 2. Degenen die in beide rondes een latrelatie hebben met dezelfde persoon, worden vergeleken met degenen die uitsluitend in ronde 1 een latrelatie hadden en vervolgens zijn gaan samenwonen of uit elkaar zijn gegaan. Ook hier wordt via een multivariate analyse nagegaan in welke opzichten de groepen van elkaar verschillen. Nu wordt echter duidelijk welke achtergrondkenmerken een rol hebben gespeeld bij het al dan niet voortzetten van de latrelatie.

4. Resultaten

4.1 Het vóórkomen van latrelaties in het OG 2003

In het Onderzoek Gezinsvorming 2003 werden mannen en vrouwen, geboren in de periode 1940–1984, gevraagd naar hun relatiegeschiedenis. In de gewogen steekproef bleken 355 (14,5 procent) van de 2 444 respondenten die niet met een partner samenwonen een latrelatie te hebben gerealiseerd, dan wel te ambiëren. Uit *staat 2* wordt meteen duidelijk dat personen met (belangstelling voor) latrelaties in aanzienlijke mate verschillen van andere respondenten die niet met een partner samenwonen. Belangstelling voor latrelaties treffen we significant vaker aan onder vrouwen, onder mensen uit de middenleeftijdsgroepen, onder mensen die eerder het einde van een huwelijk hebben meegemaakt en onder mensen met kinderen, terwijl ook verschillen in de sociaalculturele variabelen zoals de score op de partnerattitudeschaal een rol spelen.

Om een afgewogen beeld te krijgen van de betekenis van deze en andere verschillen tussen de twee groepen, hebben we een logistische hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd. Mensen met (belangstelling voor) een latrelatie worden afgezet tegen anderen die niet met een partner het huishouden delen. Uit *staat 3*, model 1 blijkt dat belangstelling voor latrelaties sterker herkenbaar is onder oudere

Staat 2

Een selectie van beschrijvende gegevens van respondenten, die een latrelatie realiseren of belangstelling hebben voor een latrelatie versus overige respondenten die niet met een partner (gehuwd of ongehuwd) samenwonen

	Belangstelling voor/realisatie van latrelatie	Overige respondenten, die niet met een partner samenwonen	
Totaal aantal respondenten	355	2 089	
Vrouw (%)	66	46	Chi-sq=48,150; df=1; p<0,000
Gemiddelde leeftijd	43,4	31,4	F = 18,365; p<0,000
Opleidingsniveau (%):			Chi-sq=22,614; df=4; p<0,000
Basisschool	20	15	
Voortgezet lager onderwijs	19	22	
Voortgezet hoger onderwijs	35	45	
Hbo niveau	15	11	
Universiteit	11	7	
Partner geschiedenis (%):			Chi-sq=250,022; df=4; p<0,000
1 maal getrouwd geweest	45	15	
2 maal (of vaker) getrouwd geweest	4	2	
1 maal samengewoond (nooit getrouwd)	14	11	
2 maal (of vaker) samengewoond (nooit getrouwd)	10	5	
Nooit samengewoond (nooit getrouwd)	28	68	
Ooit gescheiden (%)	42	14	Chi-sq=169,568; df=1 p<0,000
Gemiddeld aantal kinderen:	1,1	0,4	F=9,006; p<0,000
Gemiddeld aantal kinderen in huishouden:	0,6	0,1	F=156,727; p<0,000
Gemiddelde score partnerattitude schaal (3, zeer traditioneel, - 9, zeer modern)	5,9	5,6	Chi-sq=18,876; df=6 p<0,01
Opportunity structuur (%):			
Nu latrelatie gerealiseerd	34		
(Nog) geen latrelatie gerealiseerd	66		

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003 (gewogen data).

Staat 3

Resultaten van Loglineaire Hiërarchische Regressieanalyse op voorkeur voor of realisatie van latrelaties

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4			
	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	
Constante	-5,57			-5,72			-5,86			-6,90			
Leeftijd	0,07	0,000	1,07	0,06	0,000	1,06	0,06	0,000	1,07	0,07	0,000	1,07	
Sexe (M,V)	0,68	0,000	1,97	0,42	0,003	1,52	0,45	0,002	1,56	0,45	0,002	1,57	
Opleidingsniveau	0,08	0,115	1,08	0,09	0,132	1,08	0,05	0,411	1,05	0,03	0,586	1,03	
<i>Partner geschiedenis:</i>					0,000			0,000			0,000		
Nooit samengewoond (ref.)			1,00			1,00			1,00			1,00	
1 x gehuwd			0,21		0,514	1,23		0,477	1,26		0,456	1,27	
2 x gehuwd			-0,69		0,163	0,50		0,226	0,55		-0,58	0,248	
1 x ongehuwd samengewoond			1,08		0,000	2,95		0,000	2,37		0,000	2,44	
2 x ongehuwd samengewoond			0,70		0,001	2,01		0,009	1,73		0,015	1,68	
Ooit gescheiden? (Nee/ ja)			0,70		0,011	2,02		0,031	1,83		0,041	1,78	
<i>Kinderstatus:</i>													
Aantal kinderen			-0,13		0,095	0,88		0,146	0,90		0,072	0,87	
Aantal kinderen in huishouden			0,50		0,000	1,66		0,000	1,71		0,000	1,76	
<i>Aantal uren betaald werk:</i>					0,035			0,071			0,113		
Geen (ref.)			1,00			1,00			1,00			1,00	
1-10			0,06		0,855	1,06		0,782	1,09		0,898	1,04	
11-20			0,38		0,114	1,46		0,144	1,43		0,251	1,33	
21-30			0,59		0,021	1,80		0,022	1,81		0,046	1,68	
31-35			0,57		0,015	1,76		0,039	1,63		0,038	1,63	
36-40			0,23		0,187	1,26		0,205	1,25		0,323	1,19	
41 of meer			-0,40		0,260	0,67		0,286	0,68		0,264	0,67	
<i>Attitudes/ culturele context:</i>													
Attitude tov partnerrelaties								0,11	0,010	1,12	0,11	0,011	1,12
Frequentie kerkbezoek								-0,11	0,035	0,90	-0,10	0,051	0,91
Wonend in stedelijke of rurale omgeving								-0,12	0,025	0,89	-0,11	0,039	0,89
<i>Opportunity structuur:</i>													
Nu in Lat? Nee/ja										0,65	0,000	1,92	
-2 loglikelihood			1 748,24			1 641,55				1 603,57		1 584,14	
Cox R2			0,11			0,15				0,16		0,16	
Nagelkerke R2			0,19			0,26				0,28		0,29	
Chi-kwadraat model			276,16			382,85				410,1		429,54	
Df/ p			3/< 0,000			16/<0,000				19/<0,000		20/<0,000	
Percentage correct			84,4			85,4				85,9		86,2	

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003 (N = 1 939).

mensen en onder vrouwen. Opleidingsniveau speelt in de multivariate analyses geen prominente rol. In model 2 worden partnersgeschiedenis en kindstatus ingebracht. Belangstelling voor latrelaties wordt vaker waargenomen onder mensen die eerder ongehuwd met een partner hebben samengewoond en onder mensen die ooit een scheiding hebben meegemaakt. Het aantal kinderen dat respondenten hebben, speelt geen significante rol. Maar zodra er sprake is van kinderen in het huishouden, gaat dat significant samen met een grotere belangstelling voor een latrelatie. Mensen die een parttime baan hebben, zijn ook significant vaker geïnteresseerd in een latrelatie. De variabelen rond partnersgeschiedenis en kindstatus zijn deels intermediair voor de betekenis die sekse heeft in het totale verklaringsmodel. Model 2 brengt de totale verklaarde variantie van 11 naar 15 procent.

De drie variabelen die in model 3 worden ingebracht, zijn elk significant: een meer moderne partnerattitude, minder frequent kerkbezoek en het wonen in een sterker geurbaniseerde omgeving leiden tot een grotere kans op het realiseren van een latrelatie, dan wel op grotere belangstelling voor een latrelatie.

In model 4, ten slotte, wordt verschil gemaakt tussen partners die reeds een latrelatie hebben en degenen die belangstelling tonen. Door inbreng van deze variabele wordt de verklaarde variantie nauwelijks hoger. Maar duidelijk is ook dat degenen die reeds een latrelatie hebben overtuigder zijn in hun streven en voorkeur voor een latrelatie dan degenen die geen (lat)partner realiseerden, maar wel een voorkeur uitspreken voor een latrelatie. De bijdrage van het kenmerk 'aantal uren in betaalde arbeid' is in model 4 niet langer significant.

4.2 Determinanten van transitionele en duurzame latrelaties

Gegevens van de NKPS bieden de mogelijkheid prospectief na te gaan in welke mate latrelaties duurzaam zijn. Met name kan de vraag worden beantwoord wie de latrelatie voortzet en wie niet.

In de eerste onderzoeksrunde werden binnen de NKPS 2 525 respondenten aangetroffen die niet met een partner gehuwd of ongehuwd samenwoonden. Onder deze groep komen 551 mensen voor met een latrelatie. We weten – op grond van de eigen opgaven van respondenten – hoever van hen de intentie hebben om met de latpartner in de toe-

⁴⁾ In de analyses die hier worden gerapporteerd, zijn de gegevens van respondenten die in wave 1 een latrelatie realiseerden en in de periode tot wave 2 hetzij met deze partner zijn gaan samenwonen hetzij de relatie hebben verbroken, beide gerekend tot de transitionele latrelaties; de groepen zijn tezamen afgezet tegen de duurzame latrelaties. We hebben de analyses herhaald, waarbij tegenover de duurzame latrelaties uitsluitend de 'samenwoners' in de analyses zijn meegenomen. Eveneens hebben we afzonderlijk de duurzame latrelaties afgezet tegen diegenen die de latrelatie verbroken hebben. De uitkomsten van de analyses wijken niet principieel af van de analyses zoals hier opgenomen.

komst te gaan samenwonen (transitionele latrelaties) en wie niet kiezen voor samenwonen (duurzame latrelaties).

Omdat bekend is dat niet alle intenties (kunnen) worden gerealiseerd, kan alleen achteraf worden nagegaan welke van de 551 latrelaties *de facto* zijn aan te merken als transitionele en als duurzame latrelaties. Daartoe nemen we ook de gegevens van de tweede onderzoeksrunde van de NKPS mee in de analyses: van de 551 respondenten hebben er 375 meegedaan aan wave 2 (de uitval onder deze categorie was 32 procent, meer dan de 26 procent die voor de gehele NKPS-steekproef werd gevonden). Het blijkt dat 93 van de 375 respondenten hun latrelatie hebben gecontinueerd tot het meetmoment van de tweede ronde; 170 zijn met de latpartner gaan samenwonen en 103 hebben de relatie met de partner uit de eerste ronde verbroken. Het grootste deel (55 procent) van de 93 respondenten met duurzame latrelaties was alleenwonend tijdens de eerste ronde, 21 van hen woonden nog in het ouderlijk huis en 15 waren hoofd van een eenoudergezin. Een selectie van overige achtergrondkenmerken in de eerste ronde is opgenomen in *staat 4*, waarbij de gegevens zijn uitgesplitst naar transitionele dan wel duurzame latrelaties⁴⁾.

Duurzame latrelaties worden significant vaker aangetroffen onder respondenten die al eens (of vaker) getrouwd zijn geweest, een echtscheiding hebben meegemaakt, kinderen hebben, niet (meer) volledig werken, gemiddeld een wat hogere leeftijd hebben en een langere periode van samenzijn met de huidige latpartner realiseerden. Transitionele latrelaties worden vaker aangetroffen onder respondenten die nooit eerder met een partner hebben samengewoond, (nog) geen kinderen hebben, jonger zijn en een kortere latrelatie hadden in de eerste onderzoeksrunde. Er worden geen significante relaties gevonden met sekse, opleidingsniveau en de drie indicatoren van sociaalculturele opvattingen/context. Het hoge percentage respondenten dat niet meer dan hooguit enkele malen per jaar deelneemt aan activiteiten van een kerk of andere religieuze organisatie onder beide categorieën respondenten is opvallend, evenals de scores op de partnerattitudeschaal. De urbanisatiegraad van de woonomgeving leidt evenmin tot significante verschillen tussen de transitionele en de duurzame latrelaties.

In *staat 5* worden de uitkomsten weergegeven van de log-lineaire hiërarchische regressieanalyse. De opbouw van de analyses loopt min of meer parallel aan de multivariate analyses op het OG 2003-bestand. In model 1 zijn noch sekse noch opleidingsniveau significant, terwijl in model 2 verschillende variabelen inzake partnersgeschiedenis en kindstatus wel een significant niveau bereiken. Respondenten die in het verleden een of meerdere keren getrouwd zijn geweest, hebben vaker duurzame latrelaties, evenals de mensen die reeds voor een langere periode samen zijn met de huidige latpartner. Anderzijds herkennen we een tendens dat meer kinderen in het huishouden niet vaker leiden tot een duurzame latrelatie. De variabelen van model 2 brengen het aandeel verklaarde variantie van 1 naar 21 procent. De in model 3 ingebrachte partnerattitude en sociaalculturele variabelen dragen slechts in bescheiden mate bij aan het onderscheiden van transitio-

Staat 4

Een selectie van beschrijvende gegevens 2002/4 (ronde 1) van respondenten, die op dat moment een latrelatie hadden en in 2006/7 (ronde 2) opnieuw zijn ondervraagd naar latgeschiedenis in de periode van ronde 1 tot ronde 2

	Transitionele latrelatie ronde 1 → ronde 2	Duurzame latrelatie ronde 1 → ronde 2	
Totaal aantal respondenten	282	93	
Vrouw (%)	56	60	Chi-sq=0,640; df=1; n.s.
Gemiddelde leeftijd	29,7	44,1	F = 81,702 p<0,000
Opleidingsniveau (%):			Chi-sq=10,904; df=9; n.s.
Lagere school, niet afgemaakt	0	1	
Lagere school, vglo	4	7	
Lbo, huishoudschool, lhno	5	8	
Mavo, ulo, mulo	9	13	
Havo, mms	12	5	
Vwo, hbs, gymnasium, atheneum	11	16	
Mbo, kmbo	22	20	
Hbo, kandidaats	26	22	
Universiteit	11	11	
Partner geschiedenis (%):			Chi-sq=41,840; df=2; p<0,000
1 maal (of vaker) getrouwd geweest	15	47	
1 maal (of vaker) samengewoond (nooit getrouwd)	17	11	
Nooit samengewoond (nooit getrouwd)	68	42	
Ooit gescheiden (%)	29	52	Chi-sq=15,681; df=1; p<0,000
Gemiddeld aantal jaren met deze partner	2,9	8,4	F = 43,042; p<0,000
Aantal kinderen (%):			Chi-sq= 43,310; df=6; p<0,000
0	83	53	
1	4	9	
2 of meer	13	38	
Aantal kinderen in huishouden (%):			Chi-sq= 2,429; df=4; n.s.
0	90	85	
1	4	7	
2 of meer	6	8	
Aantal uren beroepsarbeid per week (%):			Chi-sq= 13,565; df=6; p<0,05
0	22	32	
1-10	9	7	
11-20	8	15	
21-30	11	13	
31-35	6	8	
36-40	23	17	
41 of meer	21	8	
Gemiddelde score partnerattitude schaal (8, zeer traditioneel,- 40, zeer progressief)	13,1	13,8	F=0,813; n.s.
Urbanisatiegraad woonplaats (%):			Chi-sq= 8,975; df=4; p< 0,10
Zeer sterk geurbaniseerd	24	33	
Sterk geurbaniseerd	26	26	
Matig geurbaniseerd	20	13	
Licht geurbaniseerd	18	24	
Niet geurbaniseerd	12	4	
Participatie kerk (%):			Chi-sq=0,430; df=4; n.s.
Geen lid	10	9	
Nooit naar de kerk	59	58	
Enkele malen per jaar	20	23	
Enkele malen per maand	6	7	
Een of enkele malen per week	5	4	

Bron: NKPS, 2002/4 en 2006/7 (gewogen data).

nele en duurzame latrelaties. Er is een zwakke tendens te herkennen dat het wonen in een niet-stedelijke omgeving samengaat met relatief minder duurzame latrelaties.

Als we in model 4 de intenties uit de eerste ronde wat betreft de vormgeving van de partnerrelatie voor de toekomst en de leeftijd van de respondent inbrengen, komt het percentage verklaarde variantie op 27. Vooral voor degenen die eerder aangaven dat zij hun latrelatie wilden omzetten in een samenwoonrelatie, blijkt de latrelatie een transitionele functie te hebben gehad. Klaarblijkelijk heb-

ben zij hun voornemens uitgevoerd of is de partnerrelatie verbroken.

Oudere respondenten hebben vaker een duurzame latrelatie opgebouwd dan jongere respondenten. Een aantal van de variabelen die in model 2 en 3 significant waren, zijn in model 4 niet meer significant. We leiden hieruit af dat de betekenis van partnergeschiedenis, het aantal kinderen in het huishouden en de urbanisatiegraad van de woonomgeving gemedieerd wordt door de betekenis van leeftijd en intenties inzake de latrelatie.

Staat 5

Resultaten van Loglineaire Hiërarchische Regressieanalyse op het niet of wel voortzetten van latrelaties van ronde 1 naar ronde 2

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)
Constate	-0,462			-2,618			-2,114			-2,557		
Sexe (M,V)	0,16	0,488	1,17	0,09	0,759	1,09	0,11	0,713	1,11	0,19	0,547	1,20
Opleidingsniveau	-0,07	0,188	0,94	-0,01	0,933	1,00	0,00	0,946	1,00	-0,03	0,691	0,97
<i>Partner geschiedenis:</i>					0,016			0,008			0,108	
Nooit samengewoond (ref.)				1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
1 x (of vaker) gehuwd geweest				1,01	0,104	2,76	1,25	0,054	3,49	0,11	0,878	1,12
1 x (of vaker) samengewoond; nooit getrouwd				-0,09	0,896	0,92	0,06	0,932	1,06	-0,795	0,267	0,45
Ooit gescheiden? (Nee/ ja)				0,42	0,447	1,52	0,24	0,678	1,27	0,54	0,371	1,71
<i>Kinderstatus:</i>												
Aantal kinderen				0,15	0,376	1,16	0,15	0,379	1,16	-0,13	0,497	0,88
Aantal kinderen in huishouden				-0,39	0,061	0,68	-0,39	0,063	0,68	-0,04	0,869	0,87
<i>Aantal uren betaald werk:</i>					0,184			0,160			0,493	
Geen				0,94	0,042	2,57	1,05	0,026	2,85	0,54	0,291	1,71
1-10				0,43	0,531	1,54	0,55	0,427	1,73	0,40	0,582	1,49
11-20				1,26	0,021	3,54	1,29	0,021	3,62	1,01	0,083	2,74
21-30				0,79	0,122	2,20	0,79	0,123	2,21	0,56	0,294	1,76
31-35				1,08	0,048	2,93	1,07	0,051	2,91	0,91	0,110	2,47
36-40				0,34	0,468	1,40	0,34	0,463	1,41	0,13	0,794	1,14
41 of meer (ref.)				1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
<i>Duur partnerrelatie</i>				0,11	0,000	1,11	0,100	0,000	1,11	0,06	0,012	1,06
<i>Attitudes/ culturele context:</i>												
Attitude tov partnerrelaties							0,00	0,948	1,00	0,00	0,937	1,00
Frequentie kerkbezoek							-0,12	0,478	0,89	-0,09	0,619	0,92
Wonend in stedelijke of rurale omgeving							-0,19	0,085	0,83	-0,09	0,422	0,91
<i>Opportunity structuur: Intentie latrelatie?</i>											0,005	
Doorgaan										-0,28	0,504	0,76
Gaan samenwonen										-1,03	0,002	0,36
Nog onbekend (ref.)										1,00	1,00	1,00
<i>Leeftijd</i>										0,05	0,002	1,05
-2 loglikelihood		488,341			398,120			394,406			366,711	
Cox R2		0,01			0,21			0,22			0,27	
Nagelkerke R2		0,01			0,29			0,30			0,38	
Chi-kwadraat model		2,370			91,846			95,560			123,255	
Df/ p		2/<.0306			14/<.0,000			17/<.0,000			20/<.0,000	
Percentage correct		68,9			75,4			75,7			80,0	

Bron: NKPS, 2002/4 en 2006/7 (N = 395).

5. Discussie

Een latrelatie heeft de kleur en klank van nieuwe ontwikkelingen. Het is een van de nieuwe varianten aan leefvormen die ontstaan. Inzicht in de incidentie, de duurzaamheid en de achtergrondkenmerken van betrokkenen is niet alleen van wetenschappelijk maar ook van beleidsmatig belang. Elke duurzame latrelatie die een samenwoonrelatie vervangt, geeft een extra woningvraag, en elke duurzame latrelatie kan eventuele eenzaamheid van twee alleenwonenden verminderen. Als latrelaties meer worden geaccepteerd, kan dat een stimulans betekenen voor het alleenwonen, al dan niet met kinderen. Dergelijke ontwikkelingen raken, met andere woorden, uiteindelijk zelfs het volkshuisvestingsbeleid en het sociaal beleid.

Wij gebruikten de gegevens van het brede, representatieve Onderzoek Gezinsvorming 2003 om eerst na te gaan wie er in het algemeen tot de groep latrelaties gerekend kunnen worden. We hebben diegenen in het onderzoek betrokken die daadwerkelijk een latrelatie realiseren, maar ook degenen die expliciet aangeven belangstelling te hebben voor een latpartner. Uit de CBS-data blijkt dat één op de zeven 18-62-jarigen die niet met een partner

samenwoont al een latrelatie realiseert of expliciet belangstelling heeft voor een dergelijke relatie. Kwantitatief is dat een niet te veronachtzamen fenomeen. Binnen deze groep zijn vrouwen, oudere mensen met een verleden van een (beëindigd) huwelijk, mensen met kinderen en parttime werkenden oververtegenwoordigd. Een zwakke, maar significante tendens tot een meer moderne partnerattitude, minder kerkelijke participatie en wonen in een urbaner omgeving zijn tevens herkenbaar. Al deze kenmerken behouden een significant effect in de multivariate analyses.

We kunnen concluderen dat latrelaties – hoewel niet zichtbaar in de statistieken van relaties die gebaseerd zijn op het formeel samenwonen in één huishouden op één adres – een niet onbelangrijke factor vormen in het totale patroon van partnerrelaties. Degenen die voor deze partnervorm kiezen, verschillen in allerlei opzichten duidelijk van mensen die niet voor een latpartner kiezen. Zoals door Levin (2004) en door Ghazanfaraon Karlsson en Borell (2005) al is opgemerkt, zijn het vooral de wat oudere mensen, vooral vrouwen die met hun achterliggende huwelijkservaringen en vaak nog thuiswonende kinderen kiezen voor een partnervorm die meer vrijheden biedt om het leven op een persoonlijke wijze vorm te blijven geven,

althans 'achter de eigen voordeur'. Op dit moment zijn er significante aanwijzingen dat de mensen die hiervoor kiezen ook, gemiddeld gezien, modernere opvattingen hebben over partnerrelaties en de taakverdeling tussen partners, en minder sterk geëngageerd zijn in het kerkelijke leven. Hoewel er in deze analyse niet expliciet kon worden ingegaan op de invloed van financiële onafhankelijkheid van betrokkenen, mag worden aangenomen dat ook daarvan een effect kan uitgaan.

Over de duurzaamheid van latrelaties is nog weinig bekend. Zullen de minder strak georkestreerde latrelaties stand houden wanneer zich problemen voordoen, wanneer een van de partners chronisch ziek wordt of wanneer de familie van de partner een zwaar beroep doet op de tijd van de partner? Helaas is het nog niet mogelijk om deze vragen te beantwoorden, omdat de empirische gegevens nog ontbreken. Op basis van de gegevens van de NKPS kunnen we echter wel iets zeggen over de duurzaamheid van latrelaties: duurzame latrelaties zijn met 25 procent duidelijk in de minderheid, naast 75 procent transitionele latrelaties. Het is overigens niet uitgesloten dat een deel van de 93 respondenten met een duurzame latrelatie op termijn alsnog besluit om te gaan samenwonen met deze partner. Van een derde deel van de mensen in duurzame latrelaties is bekend dat zij dit tijdens het eerste interview hebben aangegeven, maar tot het tweede interview nog niet hebben gerealiseerd. We concluderen dat echt duurzame latrelaties (nog) niet in grote aantallen voorkomen.

We hebben via de NKPS-paneldata vervolgens nagegaan of te voorspellen is wie een transitionele en wie een duurzame latrelatie gaat realiseren. We hebben daartoe verschillende kenmerken van de ondervraagden in de analyses ingebracht. De kans op een duurzame latrelatie blijkt groter op wat oudere leeftijd, na een echtscheiding, voor wie in een sterk urbane omgeving woont, en voor degenen die al langere tijd een latrelatie hebben. Opmerkelijk is dat als er kinderen in het huishouden aanwezig zijn, de kans op een duurzame latrelatie kleiner is. Dit lijkt in tegenspraak met de onderzoeksresultaten van Levin (2004), al dient hierbij te worden opgemerkt dat in dat onderzoek geen onderscheid werd gemaakt tussen transitionele en duurzame latrelaties. Mogelijk kiezen alleenstaande moeders in eerste instantie voor een latrelatie die in een latere fase wordt omgezet in een samenwonenrelatie.

Samenvattend kunnen we stellen dat respondenten die een duurzame latrelatie realiseren en wensen te vervolgen, een speciale categorie vormen van in het algemeen wat oudere mensen met huwelijkservaring en met kinderen, die specifieke wensen hebben over de vormgeving van een partnerrelatie. De latrelatie wordt bewust vorm gegeven als een privé-aangelegenheid. Latten (2004) heeft zo'n relatie eens omschreven als 'de uiterste vorm van individualisering en informalisering' van een partnerrelatie. In contrast hiermee moeten de transitionele latrelaties vooral worden gezien als kenmerkend voor jongvolwassenen, meestal nog zonder kinderen, die op weg zijn om te gaan samenwonen of te trouwen.

Met dit onderzoek is zeker nog niet alles gezegd over (duurzame) latrelaties. Noch in het Onderzoek Gezins-

vorming 2003, noch in de NKPS-vragenlijst zijn vragen opgenomen die dieper ingaan op de specifieke vormgeving en beleving van latrelaties. Zo komen we niets te weten over het aantal dagdelen per week dat latpartners samen zijn, over de plaats waar zij samenkomen, of over de relatie van latpartners met de familieleden van de partner. Kan een latpartner worden geacht een functie te vervullen die lijkt op die van een samenwonende partner? Hoe zit het met de wederzijdse emotionele en instrumentele steunuitwisseling? Wordt de latpartner eigenlijk wel beschouwd als lid van de familie van de partner? Een nadere verkenning van deze vragen door een kwalitatief onderzoek onder de latrespondenten vormt daarom onderdeel van het werkprogramma van De Jong Gierveld.

In de longitudinale studie op basis van de NKPS zijn we geconfronteerd met een vrij hoge non-respons onder de latrespondenten. Het is daarmee niet duidelijk of de gegevens over transitionele en duurzame latrelaties voldoende representatief zijn voor alle latrelaties. Verder is de periode van omstreeks drie jaar tussen de onderzoeksrondes van de panelstudie eigenlijk te kort om de duurzaamheid van latrelaties prospectief te onderzoeken. Het is niet uit te sluiten dat een deel van de latrelaties nog steeds gericht is op een toekomstig samenwonen met de latpartner. Financieel-economische en andere redenen liggen mogelijk ten grondslag aan het uitstellen van deze transitie. We zullen deze analyses dan ook zeker moeten herhalen op het moment dat de NKPS-gegevens van een derde ronde beschikbaar komen.

Literatuur

- Agtmaal-Wobma, E. van, en C. van Duin, 2007, Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. *Bevolkingstrends* 55(2), blz. 53–59.
- Allen, K.R., R. Blieszner en K.A. Roberto, 2000, Families in the middle and later years: a review and critique of research in the 1990s. *Journal of Marriage and Family* 62, blz. 911–926.
- Berkman, L., 1995, The role of social relations in health promotion. *Psychosomatic Medicine* 57(3), blz. 245–254.
- Cacioppo, J.T., L.C. Hawkley, L. Crawford, J.M. Ernst, M.H. Bureson, R.B. Kowalewski et al., 2002, Loneliness and health: Potential mechanisms. *Psychosomatic Medicine* 64(3), blz. 407–417.
- Davidson, K., 2002, Gender differences in new partnership choices and constraints for older widows and widowers. *Ageing International* 27(4), blz. 43–60.
- Dykstra, P.A. en J. de Jong Gierveld, 2004, Gender and marital history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian Journal of Aging/ La Revue canadienne du vieillissement* 23(2), blz. 141–155.
- Dykstra, P.A., M. Kalmijn, T. Knijn, A. Komter, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder, 2005, Codebook of the Netherlands

- Kinship Panel Study: A multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, wave 1. NKPS working paper 4. NIDI, Den Haag.
- Ghazanfaraeeon Karlsson, S. en K. Borell, 2005, A home of their own. Women's boundary work in LAT-relationships. *Journal of Aging Studies* 19, blz. 73–84.
- Graaf, A. de, 2007, De ervaringen van kinderen met stiefouders. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 23–24.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Wonen zonder partner. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 28–32.
- Graaf, A. de, en L. Steenhof, 2006, Demografische levensloop van vijftigers. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 15–23.
- Haskey, J., 2005, Living arrangements in contemporary Britain: Having a partner who usually lives elsewhere; Living-apart-together, LAT. *Population Trends* 122, blz. 35–45.
- Havens, B. en M. Hall, 2001, Social isolation, loneliness, and the health of older adults. *Indian Journal of Gerontology* 14, blz. 144–153.
- Jong Gierveld, J. de, 2004, Remarriage, unmarried cohabitation, living apart together: Partner relationships following bereavement or divorce. *Journal of Marriage and Family* 66, blz. 236–243.
- Jong Gierveld, J. de, M. Broese van Groenou en J.H. Smit (ingediend voor publicatie), The functioning and quality of partner relationships in later life and the risks of emotional and social loneliness.
- Jong Gierveld, J. de, en A. Peeters, 2002, Partnerpaden na het vijftigste levensjaar. *Mens en Maatschappij* 77(2), blz. 116–136.
- Latten, J., 2004, Trends in samenwonen en trouwen. De schone schijn van burgerlijke staat. *Bevolkingstrends* 52(4), blz. 46–60.
- Liefbroer, A.C. en P. Dykstra, 2001, Een breder perspectief. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong (red.), *Samenleven: Nieuwe feiten over relaties en gezinnen*, blz. 135–148. CBS, Voorburg.
- Levin, I., 2004, Living apart together: A new family form. *Current Sociology* 52, blz. 223–240.
- Loozen, S. en L. Steenhof, 2004, Ruim 125 duizend personen met een latrelatie. CBS-webmagazine 12 januari 2004.
- Milan, A. en A. Peters, 2003, Couples living apart. *Canadian Social Trends* 11-008, blz. 2–6.
- Schneider, N.F. en K. Ruckdeschel, 2003, Partnerschaften mit zwei Haushalten: Eine moderne Lebensform zwischen Partnerschaftsideal und beruflichen Erfordernissen. In: Bien, W. en J. Marbach (Hrsgs.), *Partnerschaft und Familiengründung. Ergebnisse der dritten Welle des Familien-Survey*, blz. 245–258. Leske und Budrich, Opladen.
- Smeenk, W., 1998, Opportunity and marriage: The impact of individual resources and marriage market structure on first marriage timing and partner choice in the Netherlands. Niet gepubliceerd proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- Trost, J., 2003, Marriage, cohabitation, and LAT relationships. *INTAMS review* 9, blz. 95–97.
- Uunk, W., 1999, Hertrouw in Nederland; sociaal-demografische determinanten van gehuwd en ongehuwd samenwonen na echtscheiding. *Mens en Maatschappij* 74(2), blz. 99–118.
- Wachter, D. de, 2005, Sociale positie en waardenoriëntaties. Resultaten van de European Social Survey België-2002. Master Thesis, Faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit, Brussel.
- Wenger, C.G., R. Davies, S. Shahtahmasebi en A. Scott, 1996, Social isolation and loneliness in old age: Review and model refinement. *Ageing and Society* 16, blz. 333–358.